

Grondboor en Hamer	6	1979	pag. 196 – 203	8 fig.	Oldenzaal december 1979
-----------------------	---	------	-------------------	--------	----------------------------

Een grafsteen van Sphaerocodium kalksteen

W.F. Anderson

SUMMARY

A tombstone of sphaerocodium limestone in the St. Walburgs Church at Zutphen is described and findings of this limestone as erratic stone in the Netherlands.

Van welke zijde wij de oude stad Zutphen ook naderen reeds van verre verwelkomt ons de goudkleurige torenspitsbol van de St. Walburgskerkstoren. Als we de prachtige kerk binnentreden, omsluit ons een gewijde ruimte met omhoogstrevende zuilen en een serene stilte, weg van onze gemotoriseerde, lawaaiïge levensbedreigende autowereld, vinden we eindelijk de rust om tot andere gedachten te komen.

Als dan het machtige orgel de lof van Schepper en Schepping, preluderend de wijde ruimte van dit bedehuis met haar klanken doortrilt, voelt men zich merkwaardig bewogen en verbonden met al degenen die ons hier na een leven van liefde en lijden voorgingen, om hier dan hun laatste rustplaats te vinden. Alom zijn de graven bedekt met hardstenen zerken van Belgische kolenkalk, waarvan de familiewapens zonder één enkele uitzondering, als uitvloeisel van de Franse revolutie, uiterst zorgvuldig zijn weggehakt. Er is echter één merkwaardige uitzondering. In de jaren tussen de hervorming en het uitbreken van de tachtigjarige oorlog, werd tegen de kooromgang, de librije gebouwd. Een openbare leeszaal uit de zestiende eeuw met handschriften, incunabelen, de werken der kerkvaders, boeken op het gebied van de geschiedenis, rechtsgeleerdheid en andere wetenschappen. Op zijn tocht door de kerk, voert de koster de bezoekers ook naar dit merkwaardige pronkstuk van de kerk. Daarbij passeert men vlak voor de librije een merkwaardige grafsteen van een afwijkend uiterlijk waarmee wij ons nu verder zullen bezighouden. Een zerk van een zeer bijzondere noordelijke kalksteen die onze bewondering en nieuwsgierigheid omwillekeurig gaande maakt.

MUSCHART (Lit. 4) beschrijft deze als volgt:

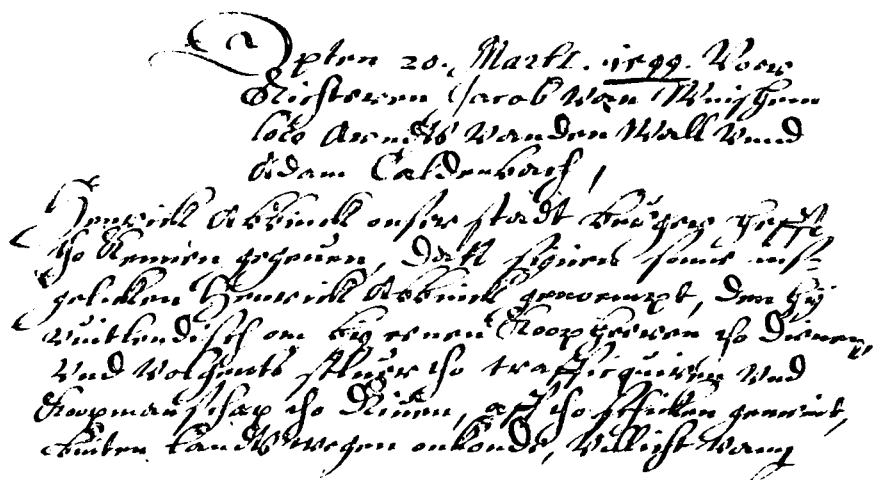
‘De navolgende zerken liggen in de trouwkamer (kapel) 224 Zerk nr 9 van groot formaat van rose-grijze kleur met een rand in de gedaante van een lint alleen langs de boven- en heraldisch rechterzijde, waarop een randschrift in Gotische karakters waarvan slechts rudimenten overgebleven zijn. Op het midden een ovale inzinking een volledig manswapen. Daaronder een vierregelig opschrift in Latijnse karakters luidende als volgt:

‘A.1623, den 13 October is inden heere gerust Henrick Abbink ende licht hier begraven’ Het wapen met helmteken is volledig uitgehakt.

Wie was deze Henrick Abbink? Enkele acten in het archief van Zutphen bevatten hierover wat gegevens. Uit een Prothocol van de Weeskaemer van 2 April 1627 blijkt het volgende: Ondertrouw in Zutphen 18-1-1607 met Anna Lunings dochter van Bernard Lunings in leven secretaris van de stad Deventer. De weduwe hertrouwt in Zutphen op 14 Mei 1627 met Jan Doecke van der Werff. De familie bezit

in 1627 o.a. een huis aan de Markt dat door de weduwe wordt bewoond, zij hebben een zijde- en lakenhandel, land in Nijbroeck, een erf 'de Wolsack' te Eefde en zijn in het bezit van rentebrieven.

Dan is er nog een Acte van het Rechterlijk Archief der stad Zutphen inventaris no 329 Fol. 206 verso 20 Maart 1599. Waarom de acte is opgemaakt is niet duidelijk vermoedelijk ter oorzaak van een geschil, waarvan U hiervan een afbeelding aantreft.

Opten 20. Marti. 1599. Voer
 Richteren Jacob Wijnsshem
 loco Arndts van den Wall und
 Adam Caldenbach,
 Henrick Abbink onser stadt burger hefft
 tho kennen gegeven, datt sijne sone
 ingelicken Hendrick Abbink genoempt, den hij
 vuitlendisch om bij eenen Koopheeren tho dienen, und
 volgents selver tho trafficquieren und
 Koopmanschap tho driven off tho schicken,
 dat hi van den Koopheeren tho dienen, und
 volgents selver tho trafficquieren und
 Koopmanschap tho driven off tho schicken,
 dat hi van den Koopheeren tho dienen, und
 volgents selver tho trafficquieren und
 Koopmanschap tho driven off tho schicken,

Figuur 1. Acte uit het Rechterlijk Archief der stad Zutphen

De vertaling daarvan is de volgende:

Opten 20 Marti 1599. Voer Richteren Jacob Wijnsshem und Adam Caldenbach/Henrick Abbink onser stadt burger hefft tho kennen gegeven/ datt sijne sone ingelicken Hendrick Abbink genoempt den hij vuitlendisch om bij eenen Koopheeren tho dienen, und volgents selver tho trafficquieren und Koopmanschap tho driven off tho schicken.

Het feit dat Abbink voor de koophandel in het buitenland was opgeleid en onder een grafsteen van Gotlandse kalksteen rust, kan aanleiding geven tot het vermoeden dat nog omtrent 1600 handelsbetrekkingen tussen Zutphen en de Oostzee bestonden.

Wat de handel van de inwoners van Zutphen betreft hierover lezen wij bij Evert Zandstra (Lit. 8) het volgende: Al vroeg ontwikkelde zich uit de plaatselijke en gewestelijke handel en ook uit de visserij, de rivier- en zeehandel. Men voer de IJssel op en dan de Rijn (zie van Spronsen Lit. 7). In het begin van de twaalfde eeuw al was de handel op Koblenz heel belangrijk. In Keulen, een der grootste handelscentra in de middeleeuwen, werden onder andere zuivelproducten en vee afgeleverd: Men kocht in de steden langs de Rijn, wijn, natuursteen, ijzerwaren, zil-verwerk, leren kussens en specerijen. Keulse kooplieden bezochten ook Zutphen. In 1306 passeerden niet minder dan tachtig Zutphense koopvaardischepen de tol van Lobith. Ook met Vlaanderen werd een levendige handel gedreven: er werd onder andere wijn gekocht en was, maar vooral laken. Zout werd gehaald uit het zuiden van Frankrijk. En al vóór 1300 voeren Zutphense schippers de Noordzee over naar Engeland. De belangrijkste handel, die de kooplieden van Zutphen dreven - zij voeren zelf als schipper mee - was echter op Noord-Europa. De stad was lid van de Hanze. Zij voerde een levendige correspondentie met de andere hanzeaten, onderhandelde met de Scandinavische vorsten en leverde bijdragen in

de strijd tegen zeerovers. In grote handelsplaatsen verwierf zij het recht factorijen te stichten, in Zweden zowel als in Noorwegen en Denemarken. Men dreef handel op Rostock, Danzig, Riga, Reval, Kopenhagen, Bergen, Lübeck, Bremen, Hamburg en andere zeesteden in het Noorden.

Oorspronkelijk voer men over de IJssel en de Zuiderzee dicht langs de kust naar Sleswijk of Hamburg. Vandaar werden de koopwaren over land naar de Oostzee gebracht. Later toen de zeeschepen groter werden, voer men óm Denemarken en door de Sont: de Ommelandvaart. Maar in de vijftiende eeuw, kondigden zich reeds de eerste tekenen van een kentering in de welvaart aan. In die tijd verzande de IJssel, misschien als gevolg van het ontstaan van de Biesbosch in 1421: de wijder geworden Rijnmond zoog steeds meer water door de Waal. Het jaar 1572 was een rampjaar voor Zutphen. Na eerst door een Staatse bende bij verrassing te zijn genomen werd de stad in November door de Spaanse troepen onder Don Frederik heroverd waarbij een ontzettend bloedbad werd aangericht. De Spanjaarden werden op hun beurt weer verdreven door Staatse troepen onder de geuzenhoofdman Sonoy. Doch de Spanjaarden keren weer terug. Er volgt dan nog een beleg door Engelse troepen in Staatse dienst onder aanvoering van Leycester. Eerst in 1591 wist prins Maurits de stad voorgoed in Nederlandse handen te brengen. De prins was diep getroffen door de ellendige toestand in de stad: meer dan duizend huizen stonden leeg en de weinige burgers waren geheel verarmd.

De oorlog zou nog een halve eeuw duren. Zutphen werd, als grensvesting, door machtige bolwerken omgeven en natuurlijk kreeg het ook een garnizoen. Het krijgsumoor bleef gelukkig ver van de stad. Veel vluchtelingen keerden, aanvankelijk nog aarzelend, terug. Men beraamde plannen om de IJssel bevaarbaar te maken voor groter schepen: nog altijd zochten de energieke stedelingen het in de handel. Sindsdien werd het karakter van Zutphen niet meer bepaald door scheepvaart en handel, maar door de hoge regeringscolleges en de vestiging van de land-

Figuur 2.
Het graf van Hendrick Abbink in de St. Walburgskerk te Zutphen.

adel in de omtrek. Tot hertoe heb ik de historische gegevens aan het mooie boekje van EVERT ZANDSTRA ontleend. Een en ander was nodig om ons enige voorstelling te vormen van de tijd waarin Hendrick Abbink leefde en handel dreef. Zijn geboortjaar is niet geheel bekend maar kan op omtrent 1580 gesteld worden. Zijn jongelingsjaren en huwelijksleven hebben zich dus afgespeeld in een periode van wederopbouw van Zutphen. Het zal wel door de handelsbetrekkingen met Zweden zijn dat de prachtige zerk van Sphaerocodiumkalksteen zijn graf dekt. Het is de enige zerk van kalksteen in de Walburgskerk en daarin een volstrekt unicum. Hoe groot was dan ook men verbazing toen ik in de Bovenkerk te Kampen zag dat daar grafzerken van kalksteen geen uitzondering maar regel waren. MEJ. E.G. VAN VLIET die mij hier rondleidde, liet mij zien dat het hier Ölandkalksteen betrof, men kon er nog een orthoceras duidelijk in herkennen. Zij is bezig met een voorlopig nog bescheiden onderzoek over de aanwezigheid van Ölandkalksteen en de handel daarin en zal het resultaat na gereedkomen in ons blad publiceren.

SPHAEROCODIUMKALKSTEEN

Het gesteente van de grafzerk in Zutphen is opgebouwd uit concentrisch gelaagde ronde ook wel niervormige grotere of kleinere knollen die maximaal omtrent 4 cm in doorsnede zijn. De knollen bestaan uit concentrisch gelaagde celdraadvliezen van kalkalgen die meestal een organisch fragment incrusteren. PROF. DR. G.J. BOEKSCHOTEN deelde mij mede dat hij op IJsland graven gezien had van Deense bisschoppen met grafzerken van Burgsvikzandsteen en ook van Orthocerenkalk.

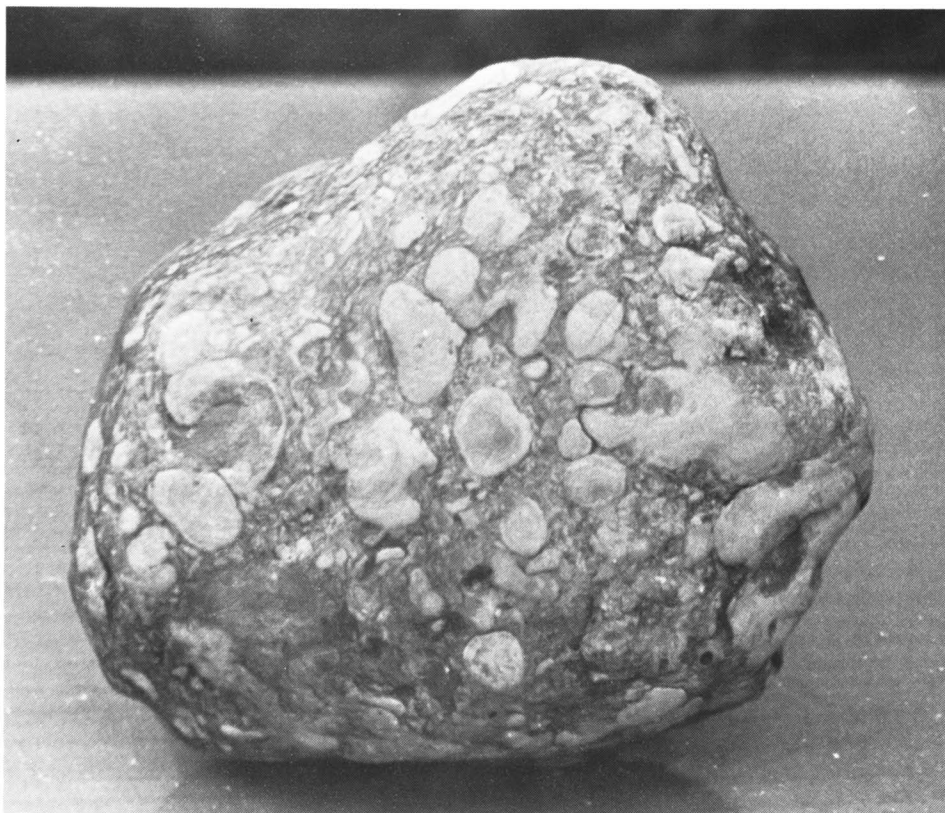

Fig. 3: Sphaerocodium kalksteen. Lichtgrijs door het ijs gladgeslepen zwerfsteen. Vindplaats Markelo (verzameling ter Horst Wierden) Afmetingen 7,5 x 15,5 cm. Dik 7½ cm.

Burgsvikzandsteen, naar het uiterlijk gelijkend op Bentheimerzandsteen, maar dan met een kalkig bindmiddel komt op Gotland voor. Met betrekking tot de grafstenen op IJsland zou men aan Gotland kunnen denken. De spaerocodiumkalksteen is gekenmerkt door kalkalgen en werd voor het eerst in 1878 door NICHOLSON uit het Ondersiluur van Schotland beschreven op grond van het massaal optreden van kalkalgen die hij onder de naam *Girvanella problematica* samenvatte. Later bleek door de onderzoeken van ROTHPLETZ dat onder deze verzamelnaam zich verschillende genera van algensoorten verborgen: *Hedstroemia*, *Solenopora*, *Sphaerocodium gotlandicum* Rothpletz. Maar niet alleen plantaardige fossielen doch ook dierlijke organismen zoals *Spongiostroma* behorende tot de holtedieren als *Stromatoporen* e.d. Naar *Sphaerocodium gotlandicum* werd van nu af (1913) gesproken van sphaerocodiumkalksteen. Tegenwoordig gebruikt men ook wel de naam oncolietenkalksteen. Hiermede bedoelt men dan een gesteente dat geen oöliet meer is maar door veel grotere concentrisch gelaagde bollen gekenmerkt is. Oncolieten en oölieten komen overigens ook wel gezamenlijk in één en hetzelfde gesteente voor. Dergelijk gesteente kan echter in verschillende geologische tijdperken gevormd zijn en is dus een sedimentologische benaming. Om verwarring te voorkomen zullen wij hier de benaming spaerocodiumkalksteen aanhouden.

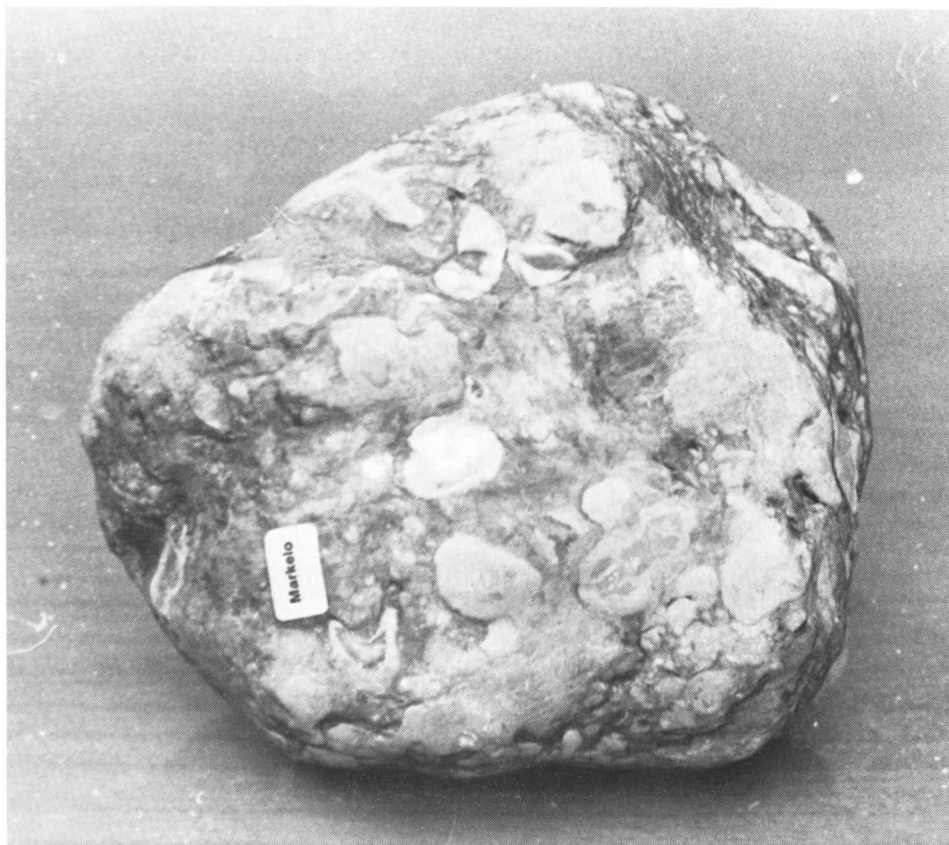

Fig. 4: Sphaerocodium kalksteen. Achterzijde van Fig 3.

Fig. 5: Detailopname van Fig. 3.

De concentrisch-schalige opbouw is zichtbaar en ook een geïncrusteerd organisme.

OORSPRONGSGEBIED

HUCKE zegt in 'Die Sedimentärgeschiebe des norddeutschen Flachlandes' het volgende: In het Boven-Siluur van Gotland bestaat de Phacitenoöliet uit een geel oölitisch gesteente met als fossielen slechts de stengelschijfjes van de zeeliele *Phacites gotlandicus*. Met deze uitgesproken oöliet staat enerzijds de kalkzandsteen in nadere betrekking. Anderzijds sluit zich de echte Girvanellenkalk aan bij de oöliet. Het oölitisch karakter treedt terug en maakt plaats voor een breccie-achtig samenstel met veel brokstukken van organische resten omkorst door *Girvanella problematica*. MANTEN (Lit. 3) geeft van dit gebied een boeiende beschrijving.

VOORKOMEN IN NEDERLAND

Reeds in het Keienboek van v.d. LIJN uit het jaar 1922 wordt Sphaerocodiumkalk als zwerfsteen van Groningen en Oudemirddum genoemd. In de 6e druk lezen we: 'zeldzaam zijn deze massieve kalkalgen niet, maar ze worden meestal over het hoofd gezien. Slechts één dergelijke kalksteen uit de Noordoostpolder wordt genoemd.

KRUIZINGA (Lit. 1) beschrijft slechts 2 stuks van het Oude Mirddumer klif en vermeld verder de door JONKER 4 stukken van Groningen.

SCHUIJF en BOELEN (Lit. 6) beelden een exemplaar af met concreties van 1 cm doorsnede uit de collectie Boelens, dus waaarschijnlijk in Groningen gevonden.

MANTEN (Lit 3) vond in 1951 een exemplaar nabij Zweelo in Drente. Tijdens veldwerk op Gotland wist hij het oorsprongsgebied van deze zwerfsteen te localiseren als Hallaoöliet in Gotland ten NW van Klintebys. Hij deed een oproep, hem dergelijke vondsten in Nederland te melden. Wat daarvan werd, is mij niet bekend.

Fig. 6: Detailopname van Fig. 4. Ook hier een geïncrusteerd organisme.

Mijn eigen pogingen om zodanige zwerfstenen uit Groningen op zicht te krijgen zijn mislukt. Ze waren door de verhuizing van het Natuurmuseum nog onbereikbaar opgeborgen. Ook bij het geologisch instituut had ik geen succes. Blevan mij nog slechts het exemplaar uit Losser en het prachtige exemplaar uit Markelo. Bij de grafsteen te Zutphen en het exemplaar uit Markelo zijn incrusteerde organische resten duidelijk zichtbaar. ROTHPLETZ noemt als organische brokstukjes, hydrozoen, koralen, bryozoen, echinodermen, brachiopoden, mollusken en arthropoden. Het gesteente leek mij de moeite waard, nog eens onder de aandacht te brengen. Zijn ze nu werkelijk zo zeldzaam? Voor vondstmeldingen houdt ik mij aanbevolen.

LITERATUUR

- 1 KRUIZINGA P. - Bijdrage tot de kennis der sedimentaire zwerfstenen in Nederland. Verh. v.h. Geol.-Mijnbouwkundig Genootschap Geol. Serie Deel IV 1918 p. 154-156.
- 2 LIJN P. VAN DER - Keienboek 6e druk p. 228.
- 3 MANTEN A.A. - Een Gotlandse zwerfsteen - Grondboor en Hamer 1958 p. 143-147.
- 4 MUSCHART R.T. - Grafzerken in Gelderland Steden Deel I 1940 p. 183.
- 5 ROTHPLETZ A. - Über die Kalkalgen, spongiostromen und einige andere fossilien aus dem Obersilur Gottlands. Sveriges Geologiska Undersökning No 10-1913 p. 19-27 en 32-39

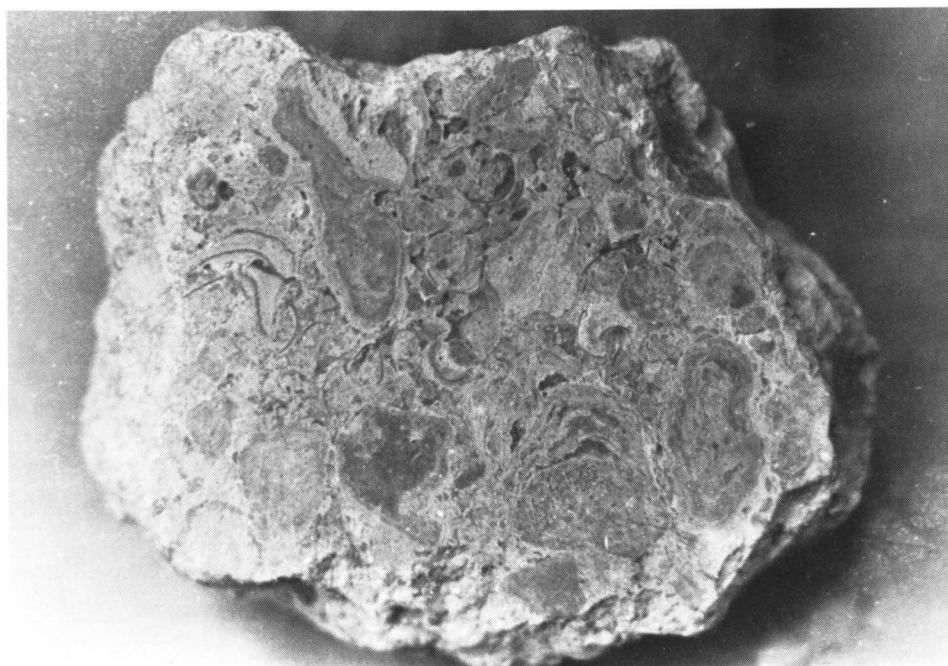

Fig. 7: Sphaerocodium kalksteen. Lichtgrijs kalksteen. Vindplaats groeve Osse te Losser (verzameling Poorthuis Losser). Afmeting $6 \times 4\frac{1}{2}$ cm. 2 Algenballen van 1 cm. doorsnede.

Fig. 8: Sphaerocodium kalksteen. Lichtgrijs niet afgerend. Vindplaats: Strand Hummelbosholm Gotland Hamra- Beds. Verz. Hulsman Groningen. Afmeting 10×8 cm. Algenballen ca. 3 cm.

6 SCHUIJF P. en BOELEN B. - Fossielen uit noordelijke zwerfstenen 1949 p. 124.

7 SPRONSEN E.A. v. - Bouwfragmenten van Drachenfelstrachiet in de steden langs de IJssel. Grondboor en Hamer, okt. 1979 no. 5 p. 157-159.

8 ZANDSTRA E.- Zutphen stad aan de rivier.